

శ్రీమద్విద్యారణ్యముని విరచిత

వేదాంత

పంచదశి

వేదాంత పంచదశి

అనుస్థాపన : స్వామి చిదానందపురి

రామకృష్ణ మఠం

దోమలగూడ, హైదరాబాదు-500 029

Published by
adhyaksha
Ramakrishna Math
Domalguda, Hyderabad - 29

© Ramakrishna Math, Hyderabad
All rights reserved

VI-3M-12-2010
10114

Printed in India at
Sudha Printers
Hyderabad

విజ్ఞప్తి

భగవత్సాక్షాత్కారమే జీవితోద్దేశమని శ్రీరామకృష్ణపరమహంస ఉపదేశించారు. అది అందరికీ సాధ్యమే అని ఆయన నొక్కి వక్కాణించారు. అంతే గాక సాకారంగా భావించబడే భగవంతుడూ, నిరాకార బ్రహ్మమూ - రెండూ ఒక్క తత్త్వమే అని ఆయన ఉద్ఘాటించారు. మన శాస్త్రాలు కూడా ప్రతిదినం సకల జనులు బ్రహ్మమును అనుభూతి చెందుతూనే ఉంటారు. కాని వారు దానిని గుర్తించకపోవడం చేత, బ్రహ్మన్ని సాక్షాత్కరించుకోవడానికి యత్నించరు. ఆహా! ఏమీ ఈ అద్భుతమైన మాయా ప్రభావం అని విస్తుపోతారు.

ఉపనిషత్తులను పరిశీలిస్తే ఆ కాలంలో బ్రహ్మ సాక్షాత్కారం మనదేశంలో సిద్ధాంతంగానూ, అనుభవంగానూ - అందరికీ అందుబాటులో ఉండేదని తెలుస్తుంది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు మరల అద్వైత సిద్ధాంతాన్ని ప్రతిష్ఠించిన కొద్ది శతాబ్దాలకే అనుభవం మీది శ్రద్ధ పోయి ప్రత్యర్థి పరాభవం పైన, సిద్ధాంత ప్రతిష్ఠాపనం పైన మనస్సు కేంద్రీకృతమైంది. కాగా ద్వైతానుభవాన్ని బోధించే సిద్ధాంతాలు కూడా బహుశములయ్యాయి.

ఆధునిక కాలంలో భౌతికవిజ్ఞాన విజృంభణ వల్ల మరల అద్వైత తత్త్వానికి, అనుభవ ప్రాముఖ్యతకు కూడా పరపతి పెరుగుతోంది. భారతదేశంలో విజ్ఞాన శాస్త్రానికి, తత్త్వశాస్త్రానికి ఏనాడూ విరోధం లేదు. కాగా అవి పరస్పర సహకార కాలై వర్ధిల్లాయి. అట్టి అద్వైత తత్త్వమును బోధించే గ్రంథాలలో పంచదశి ప్రాశస్త్యం సర్వజన విదితమే. కాని ఇప్పటివరకు అది వాదప్రతివాద యుద్ధరంగంలో పాల్గొనే యోధులకు మాత్రమే పరిమితమైంది తప్ప, సాధారణ జనులకు అద్వైతానుభవానికి దారి చూపే మార్గదర్శిగా ఎవరూ దానిని గమనించలేదు.

ఎల్లరకు నిత్యం అనుభవంలో ఉండే 'అహం' 'నేను' అనే భావంతో మొదలు పెట్టి శ్రద్ధతో అభ్యాసం చేస్తే ప్రత్యగాత్మ అందరికీ అనుభవగతమవుతుంది. అదే పరబ్రహ్మమని దైవానుగ్రహంతో యథాకాలంలో బోధపడగలదు.

వివేకం గలవారంతా ఈ ప్రయత్నం చేసి భగవత్పాపా బలంతో పురుషార్థ సిద్ధిని పొందుతారనే విశ్వాసంతో సరళ సుందరమైన ఈ గ్రంథాన్ని పాఠక జనులకు సమర్పిస్తున్నాము.

విషయ సూచిక

ఉపోద్ఘాతము	...	V
1. తత్త్వ వివేక ప్రకరణము	...	1
2. పంచభూత వివేక ప్రకరణము	...	25
3. పంచకోశ వివేక ప్రకరణము	...	54
4. ద్వైత వివేక ప్రకరణము	...	66
5. మహావాక్య వివేక ప్రకరణము	...	83
6. చిత్ర దీప ప్రకరణము	...	86
7. తృప్తి దీప ప్రకరణము	...	157
8. కూటస్థ దీప ప్రకరణము	...	223
9. ధ్యాన దీప ప్రకరణము	...	243
10. నాటక దీప ప్రకరణము	...	274
11. యోగానంద ప్రకరణము	...	280
12. ఆత్మానంద ప్రకరణము	...	308
13. అద్వైతానంద ప్రకరణము	...	325
14. విద్యానంద ప్రకరణము	...	347
15. విషయానంద ప్రకరణము	...	357

చతుర్థము : ద్వైత వివేక ప్రకరణము

ఈశ్వరేణాపి జీవేన సృష్టం ద్వైతం వివిచ్యతే ।

వివేకే సతి జీవేన హేయో బంధః స్ఫుటీభవేత్ ॥1॥

1. కారణోపాధియు అంతర్యామీ అగు ఈశ్వరుని చేతను కార్యోపాధియు అహంప్రత్యయమూ అగు జీవుని చేతను సృష్టింపబడిన ద్వైత జగత్తు విభజింపబడి ప్రదర్శింపబడుచున్నది. ఇట్టి జీవసృష్టి ఈశ్వర సృష్టి అనే వివేకము వలన జీవుడు పరిత్యజింపవలసిన బంధహేతువగు ద్వైతము స్పష్టపడును.

మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్ ।

స మాయా సృజతీత్యాహుః శ్వేతాశ్వతరశాఖినః ॥2॥

2. మాయయే ప్రకృతి. ఆ మాయను ఉపాధిగ స్వీకరించిన మాయికుడే మహేశ్వరుడు. ఆ ఈశ్వరుడు జగత్తును సృష్టించును అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు (అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ శ్వే.4.9) చెప్పుచున్నది. (ప్ర. 6-123)

ఆత్మా వా ఇదమగ్రేఽభూత్స ఈక్షత సృజా ఇతి ।

సంకల్పేనాసృజల్లోకాన్స ఏతానితి బహ్స్వపాః ॥3॥

3. సృష్టికి పూర్వము ఆత్మ (అనగా పరమాత్మ) ఉండెను. అతడు సృష్టింపవలెనని చూచెను. ఆ చూపుచేతనే సంకల్పము చేతనే ఈ లోకము లన్నింటిని సృష్టించెను. అని ఐతరేయోపనిషత్తు (1.1) చెప్పుచున్నది. 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర అసీన్నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్సు సృజా ఇతి స ఇమాఽల్లోకాన సృజత' అని (శుతి వాక్యము, ఋగ్వేదము లోనిది.

ఖం వాయుగ్నిజలోర్వ్యోషధ్యన్నదేహః క్రమాదమీ ।

సంభూతా బ్రహ్మణస్తస్మాదేతస్మా దాత్మనోఽఖిలాః ॥4॥

4. ఆత్మ నుండి అనగా బ్రహ్మము నుండి మాత్రమే క్రమముగా ఆకాశము వాయువు అగ్ని జలము ఉర్వి ఓషధులు అన్నము దేహములు సంభవించెననీ బ్రహ్మమనెడి ఆ ఆత్మ నుండే అఖిల లోకములు ఉద్భవించెననీ తైత్తిరీయోపనిషత్తు (2.1) చెప్పుచున్నది.

బహు స్యామహమేవాతః ప్రజాయేయేతి కామతః ।

తపస్తప్త్యాఽస్మజత్సర్వం జగదిత్యాహ తిత్తిరిః ॥5॥

5. నేను అనేకమయ్యెదను. కనుక నేను సృష్టించును అను కోరికతో తపస్సు చేసి ఈ సకల జగత్తును సృష్టించెను. అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు (2.6) చెప్పుచున్నది. సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతపో తస్యత స తప స్తప్త్యా ఇదం సర్వమస్మజత యదిదం కించ' అని శ్రుతి వాక్యము.

ఇదమగ్రే సదేవాసీ దృహుత్వాయ తద్దైక్షత ।

తేజోఽబన్నాండజాదీని ససర్జేతి చ సామగాః ॥6॥

6. సృష్టికి పూర్వము సత్రమాత్రమే ఉండెను. అది అనేకము కావలెనని చూచెను. అగ్నిని జలమును అండజములు మొదలైనవాని నన్నింటిని సృష్టించెనని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు (6.2.1-4) (సామవేదము లోనిది) చెప్పును.

విస్ఫులింగా యథా వహ్నేర్ణాయంతేఽక్షరతస్తథా ।

వివిధాశ్శిజ్జడా భావా ఇత్యాథర్షణీకీ శ్రుతిః ॥7॥

7. ఉజ్జ్వలముగ మండుచున్న అగ్ని నుండి నిప్పురవ్వలు అనేకము ఉలుద్భవించినట్లే అక్షర(బ్రహ్మము నుండి చేతనములు జడములు వివిధములై ఉద్భవించెనని ముండకోపనిషత్తు (2.2.1) చెప్పుచున్నది. ఇది అథర్వణ వేదియము. 'తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫు లింగాః ప్రజాయంతే తత్ర చైవాపియంతి'

జగదవ్యాకృతం పూర్వమాసీద్వ్యాక్రియతాధునా ।

దృశ్యాభ్యాం నామరూపాభ్యాం విరాడాదిషు తే స్ఫుటే ॥8॥

విరాణ్మనుర్నరో గానః ఖరాశ్వాజాపయస్తథా ।

పిపీలి కావధి ద్వంద్వ మితి వాజసనేయినః ॥9॥

8-9. సృష్టికి పూర్వము బ్రహ్మమునందు జగత్తు అవ్యాకృత రూపమున

ఉండెను. అదే దృశ్యములైన నామరూపములచే ఇప్పుడు విరాట్టు మొదలైన వానియందు స్పష్టముగ వికారము నొందినది. విరాట్టు నుండి మనువు, మనుష్యులు, పశువులు గాడిదలు గుర్రములు మేకలు గొర్రెలు మొదలైనవి చీమల వరకు ఆడవి, మగవి సముద్భవించెనని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది.

వ్యాఖ్య: 'ఆత్మై వేదమగ్ర ఆసీత్పురుష విధః' అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు (1. 4. 1) బ్రహ్మమే పూర్వముండెనని చెప్పి పిమ్మట (1. 4. 7) నందు 'తద్దేదం తద్ధి అవ్యాకృతమాసీన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతాసౌ నామ అయమిదం రూపః' అని జగత్తు అవ్యాకృత రూపమున ఉండెనని చెప్పును. కనుక జగత్తు బ్రహ్మము నందే అవ్యాకృతముగ ఉండెనని గ్రహింపవలెను. (జగత్తు మాయాకార్య మగుటయు, మాయబ్రహ్మములకు గల సంబంధము, పంచభూత వివేక ప్రకరణమున చర్చింపబడినది.) (1. 4. 4)న 'ఏవమేవ యదిదం కించమిధునమా పిపీలికాభ్యస్తత్సర్వ మస్మజత' అని జగత్తు బ్రహ్మము నుండి సృష్టింపబడుట స్పష్టముగ చెప్పబడినది. బృహదారణ్యకోపనిషత్తు శుక్లయజుర్వేదములోని వాజసనేయ శాఖకు చెందినది.

నాలుగు వేదములును సృష్టి ఈశ్వరకృతమే అని చెప్పుచున్నవనీ, జీవులు మీమాంసకుల 'అదృష్టము' మొదలైన వానిచే కాదనీ ఉద్దేశము.

కృత్వా రూపాంతరం జైవం దేహే ప్రావిశదీశ్వరః ।

ఇతి తాః శ్రుతయః ప్రాహు ర్జీవత్వం ప్రాణధారణాత్ ॥10॥

10. ఈ ఈశ్వరుడు అవిక్రియమగు బ్రహ్మమునకు భిన్నమగు వికారవంతమైన జీవరూపము ఏర్పరుచుకొని దేహమునందు ప్రవేశించెనని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి. ప్రాణములను దేహమునందు ధరించుటచే జీవుడనబడుచున్నాడు.

చైతన్యం యదధిష్ఠానం లింగదేహాశ్చ యః పునః ।

చిచ్ఛాయా లింగదేహస్థా తత్సంఘో జీవ ఉచ్యతే ॥11॥

11. అంతటికిని అధిష్ఠానమైన బ్రహ్మచైతన్యము, సూక్ష్మశరీరము, అందు ప్రతిఫలించిన బ్రహ్మచైతన్యము (చిదాభాస) ఈ మూడును కలిసి జీవుడనబడుచున్నాడు.

వ్యాఖ్య: సూక్ష్మశరీరము మాయాకార్యము జడము అగుటచే స్వతంత్రముగా పనిచేయ జాలదు. అందున్న చిచ్ఛాయయే యజమానిగా సర్వకార్యములకును ప్రేరేపించును. జీవునకు ప్రత్యేకతను పరిచ్ఛిన్నతను కల్పించునదీ చిచ్ఛాయయే.

మాహేశ్వరీ తు మాయా యా తస్యా నిర్మాణ శక్తివత్ ।

విద్యతే మోహశక్తిశ్చ తుం జీవం మోహయత్యసౌ ॥12॥

12. మహేశ్వరుని మాయకు లోకములను సృష్టించు నిర్మాణ శక్తివలె మరియొక మోహశక్తియు గలదు. దానిచే మాయ జీవుడు తన సచ్ఛిదానంద స్వరూపమును మరచిపోవునట్లు చేసి మోహపరచును. తదేతజ్జడం మోహాత్మకమ్ అని నృసింహ ఉత్తర తాపినీ ఉపనిషత్తు.9.

మోహోదనీశతాం ప్రాప్య మగ్నో వపుషి శోచతి ।

ఈశసృష్ట మిదం ద్వైతం సర్వముక్తం సమాసతః ॥13॥

13. మోహము వలన జీవుడు తాను ఇష్టప్రాప్తికి అనిష్ట పరిహారమునకు అసమర్థుడననీ తాను శరీరమే అనీ భావించుచు దుఃఖమును అనుభవించును. ఈ విధముగ ఈశ్వరసృష్టి అగు ద్వైతము సంగ్రహముగ చెప్పబడినది. శ్లోతాశ్చతర 4.7, ముండక ఉప. 3.2.1.

సప్తాన్న బ్రాహ్మణే ద్వైతం జీవసృష్టం ప్రపఞ్చతమ్ ।

అన్నాని సప్త జ్ఞానేన కర్మణాఽ జనయత్పితా ॥14॥

14. బృహదారణ్యకోపనిషత్తున (1.5.1) 'యత్సప్తాన్నాని మేధయా తపసాజనయత్పితా' అనే వాక్యము జీవసృష్టియగు ద్వైతమును ప్రకటించు చున్నది. పిత తన జ్ఞానముచేతను కర్మచేతను ఏడు విధములైన అన్నములను సృష్టించెను. తన అదృష్టము ద్వారా జగత్తును సృష్టించే సర్వ లోకపాలకుడగు జీవుడే పిత.

మర్త్యాన్న మేకం దేవాన్నే ద్వే పశ్వన్నం చతుర్థకమ్ ।

అన్యత్రితయ మాత్కార్థమన్నానాం వినియోజనమ్ ॥15॥

15. అందే ఈ ఏడు విధముల అన్నముల వినియోగము కూడా చెప్పబడినది. మానవులకు ఒకటి, దేవతలకు రెండు, పశువులకు ఒకటి, మిగిలిన మూడును ఆత్మకు అని అన్న విభజనము. (1.5.1,2,3)

ప్రీహ్యోదికం దర్శపూర్ణమాసౌ క్షీరం తథా మనః ।

వాక్ ప్రాణాశ్చేతి సప్తత్వ మన్నానామవగమ్యతామ్ ॥16॥

16. గోధుమలు మొదలగు ధాన్యము మానవులకు, పూర్ణిమ అమావాస్యల యజ్జములు దేవతలకు, పాలు జంతువులకు, మనస్సు వాక్కు (ప్రాణములు ఆత్మకునని ఏడు అన్నముల విభాగమును తెలియవలెను. (బ్రహ్.1.5.1)

ఈశేన యద్యప్యేతాని నిర్మితాని స్వరూపతః ।

తథాపి జ్ఞానకర్మభ్యాం జీవోఽకారీత్తదన్నతామ్ ॥17॥

17. అవియన్నియు స్వరూపమున నీశ్వరునిచే సృష్టింపబడినను జీవుడు తన జ్ఞానముచే (యుక్తాయుక్త విషయ జ్ఞానముచే)విహితము ప్రతిషిద్ధము అగు కర్మచే వానిని తనకు భోగ్యవస్తువులుగ జేసికొనను. గనుక అవి జీవసృష్టియే యగుచున్నవి.

వ్యాఖ్య: జ్ఞానమువలన ధర్మాధర్మ వివేకము కలుగుచున్నది. దీని నుండి జరుగు కర్మ సత్కర్మయైనచో పుణ్యమును దుష్కర్మయైన పాపమును జీవునకు సంక్రమించును. పుణ్యమునకు ఫలము సుఖము. పాపఫలము దుఃఖము. ఈ విధముగ సప్తాన్నములను యజ్ఞాది కర్మలందు వినియోగించుచు భోగ్యవస్తువులుగ జేయుటచే నివి జీవసృష్టియగుచున్నవి.

ఈశ కార్యం జీవభోగ్యం జగద్దావాభ్యాం సమన్వితమ్ ।

పితృజన్యాభర్తృభోగ్యా యథా యోషిత్రథేష్యతామ్ ॥18॥

18. ఈశ్వరసృష్టము జీవభోగ్యము అగు సప్తాన్న రూపమైన జగత్తు ఆ ఇరువురి తోడను సంబంధ పడియున్నది. ఒక కన్య మాతాపితలకు పుత్రికయు భర్తకు భార్యయునైనట్లే.

మాయా వృత్తాత్మకో హీశసంకల్పః సాధనం జనౌ ।

మనో వృత్తాత్మకోజీవసంకల్పో భోగసాధనమ్ ॥19॥

19. సకల జగత్తుయొక్క సృష్టికి మాయాశక్తి సహితమైన ఈశ్వర సంకల్పమే సాధనము. వాని ననుభవించుటయందు అంతఃకరణ వికార రూపమగు జీవసంకల్పము సాధనము.

వ్యాఖ్య: త్రిగుణాత్మికమైన మాయను ఉపాధిగ చేసుకుని ఈశ్వరుడు సంకల్ప మాత్రముననే సృష్టికార్యము నెరపును. అందలి వస్తువులను అనుభవించుటకు

జీవుడు పుణ్యాపుణ్య సంపాదనకై ధర్మాధర్మకర్మను జేయును. పుణ్యాపుణ్యముల ఫలమగు సుఖదుఃఖములు మనోవృత్తుల ద్వారా అనుభవమగును. ఈ విధముగ జీవస్పృష్టి జీవసంకల్పముపై ఆధారపడి అంతఃకరణ వికారముల ద్వారా భోగసాధన మగుచున్నది.

ఈశ నిర్మిత మణ్యాదౌ వస్తున్యైకవిధేస్థితే ।

భోక్తృ ధీవృత్తి నానాత్వాత్తద్భోగో బహుధేవ్యతే ॥20॥

20. ఈశ్వరనిర్మితములగు మణులు మొదలగు వస్తువులు ఒక విధముగనే ఉండును. జీవస్పృష్టమగు వాటి అనుభవము, భోక్తల అంతఃకరణ వృత్తుల వైవిధ్యముచే బహువిధములుగ ఉండును.

వ్యాఖ్య : మణి జీవసంకల్పమును అనుసరించి అనేక విధములుగ ఉపయోగ పెట్టబడుచున్నది.

హృష్యత్యేకో మణిం లభ్యా క్రుధ్యత్యన్యో హ్యలాభతః ।

పశ్యత్యేవ విరక్తోఽత్ర న హృష్యతి న కువ్యతి ॥21॥

21. మణి దొరికినదని ఒకడు మహానందము నొందును. మరియొకడు తనకు దొరకలేదని క్రుద్ధుడగును. విరక్తుడగు ఇంకొకడు సంతోషము గాని కోపముగాని లేక ఉదాసీనముగ జూచును.

ప్రియోఽప్రియ ఉపేక్ష్యశ్చేత్యాకారా మణిగాస్తయః ।

సృష్టా జీవైరీశ సృష్టం రూపం సాధారణం త్రిషు ॥22॥

22. ప్రీయము అప్రియము ఉపేక్ష (ఉదాసీనత) అను నీ మూడు భావములు మణియందు జీవులచే సృష్టించబడినవి. మూడింటియందును ఈశ్వరసృష్టమైన మణిరూపము సమానమే.

భార్యా స్నుషా సనందా చ యాతా మాతేత్యనేకథా ।

ప్రతియోగిధియో యోషిద్భిద్యతే న స్వరూపతః ॥23॥

23. ఒక స్త్రీయే ఒకరికి (భర్తకు) భార్యగను, కోడలుగను, మరదలుగను, తోడికోడలుగను, తల్లిగను వారి సంబంధమును అనుసరించి వేరువేరుగ ఉండును. కాని స్వరూపమున ఉన్నది ఒక స్త్రీయే.

నను జ్ఞానాని భిద్యంతా మాకరస్తు న భిద్యతే ।

యోషిద్వపుష్యతిశయో న దృష్టో జీవనిర్మితః ॥24॥

24. (అక్షేపము): భావములు (జ్ఞానములు) మారిన మారుగాక. వస్తువు యొక్క ఆకారము మారుటలేదు గదా. జీవనిర్మితమైన విశేషమేమీ ఈ స్త్రీ శరీరమున కన్పించుట లేదు.

మైవం మాంసమయీ యోషిత్యాబిదన్యా మనోమయీ ।

మాంసమయ్యా అభేదేఽపి భిద్యతే హి మనోమయీ ॥25॥

25. (సమాధానము): అట్లు కాదు. మాంసనిర్మిత శరీరము గల స్త్రీకి మనో నిర్మితమైన సూక్ష్మశరీరము మరియొకటి ఉన్నది. మాంసశరీరమున మార్పులేకున్నను మనోనిర్మిత శరీరము మారుట ప్రసిద్ధమే.

వ్యాఖ్య: జ్ఞానవిషయము మారనిచో జ్ఞానము కూడా మారదు. జ్ఞానము మారినదనగా జ్ఞేయము తత్పూర్వమే మారి ఉండవలెను గదా.

భ్రాంతి స్వప్న మనోరాజ్య స్మృతిష్యస్తు మనోమయమ్ ।

జాగ్రన్మానేన మేయస్య న మనోమయ తేతి చేత్ ॥ 26 ॥

26. భ్రాంతి స్వప్నము పగటికలలు జ్ఞానకములు వీని యందు మానసికమైన ఆకారములు ఉండనిమ్ము. వీనియందు స్థూలరూపములు గాక మానసిక రూపములే కన్పించును. కాని జాగ్రదవస్థయందు మానసిక రూపములు కన్పింపవు గదా.

బాధం మానే తు మేయేన యోగాత్వాద్విషయాకృతిః ।

భాష్యవార్తికకారాభ్యామయమర్థ ఉదీరితః ॥27॥

27. (సమాధానము:) సత్యమే. జాగ్రదవస్థయందు స్థూలరూపములే కన్పించును. కాని విషయాకృతి మనస్సు ఆ విషయముతో కలియుట వలన ఏర్పడుచున్నది. ఈ విషయమును శ్రీశంకరులు సురేశ్వరాచార్యులు బోధించిరి.

మూషాసిక్తం యథా తావ్రుం తన్నిభం జాయతే తథా ।

రూపాదీన్ వ్యాప్నువచ్చిత్తం తన్నిభం దృశ్యతే ధ్రువమ్ ॥28॥

28. కరిగిన రాగి (లోహము) మూసయందు పోయబడినపుడు ఆ మూస ఆకారమును పొందినట్లే రూపము మొదలగు విషయములందు వ్యాపించిన మనస్సు అవశ్యము ఆ సాకారమునే పొందునని శ్రీ శంకరాచార్యులు చెప్పిరి. (ఉపదేశసాహస్రీ 14.3-4, బ్రహ్మసూత్రభాష్యము 1.1.12.)

వ్యంజకో వాయథాఽఽ లోకోవ్యంగ్యస్యాకారతామియాత్ ।

సర్వార్థ వ్యఙ్గకత్యాద్ధీరథాకారా ప్రదృశ్యతే ॥29॥

29. తామ్రము స్థూల వస్తువు - మనస్సు అట్టిది కాదేయను సంశయమును వారించుచున్నాడు. సూర్యకాంతి తాను ప్రకాశింప జేయుచున్న వస్తువు ఆకారమునే పొందును. సకల వస్తువులను ప్రకాశింపజేయునది తుదకు బుద్ధియే అగుటచే అది కూడా తాను చూచుచున్న వస్తువుల ఆకారమునే పొందును.

మాతుర్మానాభినిష్పత్తి ర్నిష్పన్నం మేయమేతి తత్ ।

మేయాభిసంగతం తచ్చ మేయాభత్వం ప్రపద్యతే ॥30॥

30. (శ్రీసురేశ్వరాచార్యుల అభిప్రాయమున) ప్రమాత అనగా జీవుని యందు మానము అనగా చిదాభాసయక్తమైన యంతఃకరణము యొక్క వృత్తి, వికారము, ఉత్పత్తి యగును. ఈ యంతఃకరణ వృత్తి మేయమును అనగా జ్ఞాన విషయమును చేరి జ్ఞానవిషయాకారమును పొందును. అంతేగాక మేయ సంబంధముచే చిదాభాసయందు కూడ మేయ సమానమైన ఆకారమేర్పడును.

వ్యాఖ్య: మలినసత్త్వ ప్రధానమైన ప్రకృతియందు బ్రహ్మము ప్రతిఫలించి జీవుడగుచున్నది. తమః ప్రధానమైన ప్రకృతి యందేర్పడిన సూక్ష్మమహాభూతముల సాత్త్వికాంశలచే అంతఃకరణ మేర్పడుచున్నది. ఈ అంతఃకరణము నందలి బుద్ధి ద్వారా జీవునకు దృశ్యమాన ప్రపంచముతో సంబంధమేర్పడును. కనుక అంతః కరణము స్థూలవస్తువుల యాకారమును పొందుచుండ జీవునియందు సూక్ష్మ వస్తువుల యాకారము గూడ నేర్పడుచుండును.

సత్యేవం విషయో ద్వౌస్తో ఘటౌ మృన్మయధీమయౌ ।

మృన్మయౌ మనోమేయః స్యాత్ సాక్షిభాస్యస్తు ధీమయః ॥31॥

31. సంగతి ఇట్లున్నందున విషయములు రెండున్నవి. మట్టితో చేయబడిన కుండయొకటి, బుద్ధితో చేయబడిన కుండ మరొకటి. మట్టికుండను మనస్సు తెలిసికొనును. బుద్ధి కుండను సాక్షిచైతన్యము చిదాభాసుడు తెలిసికొనును.

వ్యాఖ్య: మనస్సు విషయాకారతను మాత్రము పొంది ఆ జ్ఞానమును కలిగించుచుండగా బుద్ధి ఆ విషయమును గూర్చిన అనేకములగు భావనలను

కూడ కల్పించి కోరికలను కలిగించు మరొక రూపమును సిద్ధము చేయుచున్నది. కనుక ఈశ్వర సృష్టియైన విషయము మాత్రమే గాక ఆ విషయమును గూర్చిన భావనలచే కోరికలచే నేర్పడు మరొక మానసిక విషయము, జీవసృష్టి ఉన్నదని నిర్ణయము.

అన్వయ వృతిరేకాభ్యాం ధీమయో జీవ బంధకృత్ ।

సత్యస్మిన్ సుఖదుఃఖే స్తన్తస్మిన్నసతి న ద్వయమ్ ॥32॥

32. అన్వయవృతిరేకములచే ధీమయ విషయమే జీవ బంధకారణము. అది ఉండినచో సుఖదుఃఖములున్నవి. అది లేనిచో సుఖదుఃఖములును లేవు.

వ్యాఖ్య: బుద్ధికృతములైన సూక్ష్మవిషయాకారములున్ననే జాగ్రత్స్వప్నములు అందలి సుఖదుఃఖములు ఉన్నవి. బుద్ధి యట్టి వికారములు పొందని సుషుప్తి సమాధి స్థితులయందు సుఖదుఃఖములును లేవు. ఆ బుద్ధి జనిత వికారములు జీవసృష్టి కనుక అదియే బంధకారణము.

అసత్యపి చ బాహ్యోర్ధే స్వప్నాదౌ బధ్యతే నరః ।

సమాధి సుప్తి మూర్ఛాసు సత్యవృత్తి న్న బధ్యతే ॥33॥

33. బాహ్యవిషయములు లేని స్వప్నము జ్ఞాపకము మొదలగు స్థితుల యందు బుద్ధి జనిత వికారముల వలన మానవుడు అనుకూల వికారములచే సుఖమును ప్రతికూల వికారములచే దుఃఖమును పొందుచు బుద్ధిచే బద్ధుడగు చున్నాడు. అనుకూలములు ప్రతికూలములు అగు బాహ్యవిషయములున్నను సమాధి సుషుప్తి మూర్ఛ మొదలగు అవస్థలయందు తదనుగుణములైన సుఖదుఃఖములు లేవు, బంధము లేదు. ఏలన బుద్ధి వికారము లేదు గనుక.

దూరదేశం గతే పుత్రే జీవత్యేవాత్ర తత్ప్రితా ।

విప్రలంభకవాక్యేన మృతం మత్స్యా ప్రరోతి ॥34॥

34. దూరదేశమునకు పోయిన పుత్రుడు జీవించి ఉండగనే స్వదేశమున అతని తండ్రి, తుంటరి వంచకునిచే 'నీ పుత్రుడు మరణించె'నని చెప్పబడి, తన పుత్రుడు మృతుడయ్యెనని భావించి విశేషముగ రోదించును.

మృతేఽపి తస్మిన్వారాయా మశ్రుతాయాం న రోదితి ।

అతౌ సర్వస్య జీవస్య బంధకృన్మాసనం జగత్ ॥35॥

35. అట్లు గాక, పుత్రుడు నిజముగనే మరణించినప్పటికీ ఆ వార్త అందనిచో పుత్రుడు జీవితమే అని భావించుచు తండ్రి ఎంతకాలమైనను రోదించడు. కనుక సర్వజీవులకు బంధకారణము మానసిక ప్రపంచమే.

విజ్ఞానవాదో బాహ్యార్థవై యర్థాత్ స్వాదిహేతి చేత్ |

న హృద్యాకార మాధాతుం బాహ్యస్యాపేక్షితత్వతః ||36||

36. బాహ్యవిషయములు వ్యర్థములగుటచే ఇది కేవలం విజ్ఞాన వాదమని ఆక్షేపమైనచో అట్లు కాదు. మానసికకారములను ఇచ్చుటకు బాహ్య వస్తువులు అవసరమగుటచే వేదాంతవాదము విజ్ఞానవాదము కాదని సమాధానము.

వ్యాఖ్య: యోగాచార బౌద్ధుల మతమున బాహ్యవస్తువులు లేనేలేవు. అంతా మనః కల్పితమే కాని వేదాంత మతమున బాహ్యజగత్తు వ్యవహారకాలమున సత్యమే. వానిని మనస్సు గ్రహించును. దీనికి మించి బుద్ధి ఎన్నో భావనలు కూడా ఆ వస్తువులను గూర్చి కల్పించును. ఇట్లు బాహ్య వస్తువులు లేనిదే బుద్ధికృత రూపములు అసంభవములు కనుక వేదాంతమతము విజ్ఞానవాదము కాదు.

వైయర్థ్యమస్తు వా బాహ్యం న వారయితు మీశ్చ హే |

ప్రయోజన మపేక్షంతే న మానానీతి హి స్థితిః ||37||

37. బాహ్య వస్తువులు వ్యర్థములే. కాని అవి లేని లేవని మేము చెప్పము. ఒక వస్తువు ఉన్నది, లేదు అని చెప్పుట ప్రమాణమును బట్టిగాని ప్రయోజనమును బట్టి కాదు గదా. ప్రయోజనము లేని వస్తువు అసత్తయని ఎవరును అంగీకరింపరు.

బంధశ్చేన్నానసం ద్వైతం తన్నిరోధేన శామ్యతి |

అభ్యసేద్యోగమేవాతో బ్రహ్మజ్ఞానేన కిం వద ||38||

38. మానసికమైన ద్వైతమే బంధకారణమైనచో యోగమే అభ్యసంపుము. చిత్త నిరోధముచే ప్రపంచముపశమించును. బ్రహ్మజ్ఞానముతో ఏమి పని?

తాత్కాలికద్వైతశాంతాపవ్యాగామిజనిక్షయః |

బ్రహ్మజ్ఞానం వినా న స్వాదితి వేదాంత డిండిమః ||39||

39. యోగముచే ద్వైతము తత్కాలమున, చిత్తము నిరుద్ధమై ఉన్నంత కాలమున, శాంతించినను రాబోవు జన్మమృత్యువులు మానస ప్రపంచము బ్రహ్మజ్ఞానము లేనిదే నశింపదని వేదాంత నిర్దోషము.

వ్యాఖ్య: ప్రపంచము అవిద్యా కార్యము. బ్రహ్మజ్ఞానముచే అవిద్య నశింపనంత వరకు అవిద్యాకామ కర్మ సుఖదుఃఖాత్మకమైన ప్రపంచము శాశ్వతముగ నశించు ఆశయే లేదు.

అనువుత్తేఽపీశసృష్టే ద్వైతే తస్య మృషాత్మతామ్ ।

బుద్ధ్యా బ్రహ్మాద్వయం బోద్ధుం శక్యం వస్త్యైక్యవాదినః ॥40॥

40. ఈశ్వరస్పృష్టమగు ద్వైతము నశింపకున్నను అది మిథ్యయని తెలిసికొని అద్వైతవాది అద్యయమగు బ్రహ్మబోధను సొందగలడు.

ప్రలయే తన్నివృత్తౌ తు గురుశాస్త్రా ద్యభావతః ।

విరోధి ద్వైతాభావేపి న శక్యం బోద్ధు మద్యయమ్ ॥41॥

41. ప్రళయమునందు ద్వైతప్రపంచము నశించును. గురువు శాస్త్రము మొదలైనవేవీ ఉండవు. ఇట్లు ద్వైతముపశమించినను, నిద్రలో వలె, ఎవరికిని అద్యయ బ్రహ్మబోధ కలుగుట లేదు.

అభాధకం సాధకం చ ద్వైత మీశ్వరనిర్మితమ్ ।

అపనేతుమశక్యం చేత్యాస్తాం తద్ద్విష్యతే కుతః ॥42॥

42. ఈశ్వరనిర్మితమైన ద్వైతము అద్యయ బ్రహ్మజ్ఞానమునకు బాధకము కాదు. మీదు మిక్కిలి సహకారము కూడ. దానిని నిర్మూలించుట కూడా అసాధ్యమే. కనుక దానిని ఉండనిమ్ము. దాని పట్ల ద్వేషమెందుకు?

జీవద్వైతం తు శాస్త్రీయమశాస్త్రీయమితి ద్విధా ।

ఉపాదదీత శాస్త్రీయమాత్వస్యావబోధనాత్ ॥43॥

43. జీవస్పృష్టమైన ద్వైతము శాస్త్రీయము అశాస్త్రీయము అని రెండు విధములు. తత్త్వము అవగతమగునంత వరకు శాస్త్రీయమగు జీవద్వైతము మనస్సున ఉంచుకొనవలెను.

ఆత్మ బ్రహ్మ విచారాఖ్యం శాస్త్రీయం మానసం జగత్ ।

బుద్ధేతత్వే తచ్చ హేయమితి శ్రుత్యనుశాసనమ్ ॥44॥

44. ఆత్మ స్వరూపము బ్రహ్మమే అనే విచారము, శ్రవణ మనన నిది ధ్యాసనాత్మకము శాస్త్రీయమైన మానస జగత్తు. తత్త్వము బోధపడిన పిమ్మట దీనిని కూడా పరిత్యజింప వలెనని శ్రుతి శాసించుచున్నది.

శాస్త్రాణ్యధీత్య మేధావీ అభ్యస్య చ పునః పునః ।

పరమం బ్రహ్మ విజ్ఞాయ ఉల్కావతాన్యథోత్పజ్జేత్ ॥45॥

45. మేధావియగు పురుషుడు శాస్త్రములను చక్కగా అధ్యయనము చేసి అందు బోధింపబడిన విషయమును శ్రద్ధతో అభ్యసించి బ్రహ్మాత్మబోధను పొందిన పిమ్మట ఆ శాస్త్రములను కూడా, గమ్యమును చేరిన యాత్రికుడు చేతి దివ్వెను పారవేసినట్లు, వదలవలెను. (అమృతనాదోపనిషత్తు.1.)

గ్రంథ మభ్యస్య మేధావీ జ్ఞాన విజ్ఞాన తత్పరః ।

పలాలమివ ధాన్యార్థీ త్యజేద్గ్రంథ మశేషతః ॥46॥

46. గ్రంథమును అభ్యసించిన మేధావి జ్ఞాన విజ్ఞాన తత్పరుడై, బియ్యమును పొందిన పిమ్మట వడ్ల ఊకను వలె, గ్రంథమును నిశ్శేషముగ పరిత్యజింపవలెను. (అమృతబిందూపనిషత్తు.18.)

తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః ।

నానుధ్యాయా ధృహూఞ్చబ్ధాన్వాచో విగ్లాపనం హి తత్ ॥47॥

47. ప్రత్యగాత్మయే బ్రహ్మమని సాక్షాత్కరించుకొనిన ధీరుడు తన ప్రజ్ఞను బ్రహ్మమునందు ఏకము చేసి ఉంచుకొనవలెను. మనస్సును అనేక శబ్దములచే నింపరాదు. ఏలన అది మనస్సును పీడించును. (బృహ 4.4.21; వివేకచూడామణి 321-325.)

తమేవైకం విజానీథ హ్యన్యా వాచో విముంచథ ।

యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః స్ఫుటాః ॥48॥

48. ఆత్మను ఒక దానిని మాత్రమే తెలిసికొనుము. ఇతర వాక్కులను పరిత్యజింపుము అని ముండకోపనిషత్తు 2.2.5, వాక్కును మనస్సునందు లయము చేయుము మొదలైనది కఠోపనిషత్తు 3.13, మొదలగు శ్రుతులు స్పష్టముగ ఉద్ఘోషించుచున్నవి. ఇతర వాక్కులనగా అపరావిద్యయని శ్రీ శంకరుల అభిప్రాయము.

అశాస్త్రీయమపి ద్వైతం తీవ్రం మందమితి ద్విధా ।

కామక్రోధాదికం తీవ్రం మనోరాజ్యం తథేతరత్ ॥49॥

49. బీవస్పృష్టి అగు అశాస్త్రీయద్వైతము తీవ్రము, మందము అని రెండు విధములు. అందు కామక్రోధాదులను కల్పించునది తీవ్రము, పగటికలలు కల్పించునది మందము.

ఉభయం తత్త్వబోధాత్ ప్రాక్షివార్యం బోధసిద్ధయే ।

శమః సమాహితత్వం చ సాధనేషు శ్రుతం యతః ॥50॥

50. ఇవి రెండూ తత్త్వబోధకై ప్రయత్నించుటకు పూర్వమే పరిత్యజింపవలెను. బోధసిద్ధికి శాంతస్వభావము ఏకాగ్రత సాధనములుగ చెప్పబడినవి. అశాస్త్రీయ ధ్యేతమును వదలనిచో ఈ సాధనములు సిద్ధింపవు.

బోధా దూర్ఘం చ తద్ధేయం జీవన్ముక్తిప్రసిద్ధయే ।

కామాది క్షేణబంధేన యుక్తస్య నహి ముక్తతా ॥51॥

51. బ్రహ్మోత్పాదకలిగిన పిమ్మట కూడా జీవన్ముక్తియందు ప్రతిష్ఠితుడగుటకు ఆ అశాస్త్రీయ ధ్యేతమును పరిత్యజింపవలెను. కామక్రోధాది క్షేణములచే బంధితుడైన వానికి ముక్తత లేదు.

జీవన్ముక్తిరియం మా భూత్ జన్మాభావే త్వహం కృతీ ।

తర్హి జన్మాపి తేఽస్త్యేవ స్వర్గ మాత్రాత్కృతీ భవాన్ ॥52॥

52. ఈ జీవన్ముక్తి లేకపోయిన పోనిమ్ము. ఇక మీద జన్మము లేక పోవుటచే నేను కృతార్థుడనే అనినచో కామాదులు ఉన్నంత వరకు నీకు జన్మము కూడ తప్పదు. స్వర్గముతో మాత్రమే నీవు తృప్తి పడవలెను. విదేహముక్తి అసంభవమని ఉద్దేశము.

క్షయాతిశయ దోషేణ స్వర్గో హేయో యదా తదా ।

స్వయం దోషతయాత్మాయం కామాదిః కిం న హీయతే ॥53॥

53. స్వర్గసుఖములు క్షయించును, తారతమ్యములు గలవి అగుటచే స్వర్గము త్యాజ్యమైనపుడు దానికి మూలమైన దోషమగు కామక్రోధాదులను ఏల పరిత్యజింపవు? అవశ్యము పరిత్యజింపవలెనని భావము.

తత్త్వం బుద్ధాపి కామాదీన్నిః శేషం న జహాసి చేత్ ।

యథేష్టాచరణం తే న్యాత్కర్మశాస్త్రాతిలంఘినః ॥54॥

54. తత్త్వమును తెలిసికొనిన పిమ్మట కూడా కామాదులను సమూలముగ పరిత్యజింపనిచో కర్మశాస్త్రము నుల్లంఘించు నీవు స్వేచ్ఛాచారిని అగుదువు. నిజమగు జ్ఞాని విధి నిషేధములకు అతీతుడైనను శాస్త్ర విరుద్ధముగ ప్రవర్తింపడు. (భాగవతము 11.7.11; కఠోపనిషత్తు 2.24.)

బుద్ధాద్వైత స్వతత్త్వస్య యథేష్టాచరణం యది ।

శునాం తత్త్వదృశాం చైవ కో భేదోశుచిభక్షణే ॥55॥

55. నిజస్వరూపము అద్వైత బ్రహ్మమని తెలిసికొనిన వాడు స్వేచ్ఛా చారియైనచో నమేధ్యమును తినుటయందు కుక్కకును ఈ తత్త్వదర్శికిని ఏమి భేదము? నియమములను పాటింపకయే తాను బ్రహ్మజ్ఞానినని నటించువాడు అమేధ్యమును తిను కుక్కవంటి వాడని సురేశ్వరాచార్యులు అంటారు. నైషకర్మసిద్ధి 4.62; వేదాంతసారము 223.

బోధాత్పురా మనోదోషమాత్రాత్త్వి శ్చాస్యథాధునా ।

అశేష లోకనిందా చేత్యహో తే బోధవైభవమ్ ॥56॥

56. జ్ఞానమునకు పూర్వము మానసిక దోషములచే మాత్రమే ఖిన్నుడవై ఉంటివి. మరి ఇప్పుడు జనులందరి చేతను నిందింపబడుచున్నావు. ఆహా ఏమి నీ జ్ఞానవైభవము ! (నీ బ్రహ్మజ్ఞానము వట్టి నటనయే అనీ ఇప్పుడు దుఃఖము రెండింతలైనదనీ వ్యంగ్యము.)

విష్వరాహోదితుల్యత్వం మా కాంక్షీసస్తత్త్వవిద్భవాన్ ।

సర్వధీదోష సంత్యాగాల్లోకైః పూజ్యస్వ దేవవత్ ॥57॥

57. సర్వోన్నతి హేతువైన జ్ఞానమును అర్జించిన నీవు సర్వాధమమైన మలము పంది మొదలగువానితో సామ్యమును కోరకుము. కామ క్రోధాదులైన సకల మనోదోషములను పరిత్యజించి దేవతలతో సమానముగ లోకమున పూజలందుకొనుము.

కామ్యాది దోషదృష్ట్వాద్యాః కామాది త్యాగహేతవః ।

ప్రసిద్ధో మోక్షశాస్త్రేషు తానన్విష్య సుఖీ భవ ॥58॥

58. కామము మొదలైన దోషములను పరిత్యజించుటకు వానియందలి బంధహేతుత్వము, తోబోహాని, క్షణికత్వము మొదలగు దోషములను గూర్చి విచారించుట మొదలగు ఉపాయములు మోక్షశాస్త్రములందు చెప్పబడినవి. వానిని అన్వేషించి అవలంబించి సుఖముగ ఉండుము.

త్యజ్యతామేవ కామాది ర్మనోరాజ్యే తు కా క్షతిః ।

అశేషదోషబీజత్వాత్ క్షతిర్భగవతేరితా ॥59॥

59. (ఆక్షేపము:) కామాదిదోషములు పరిత్యజింపబడుగాక. వానిని గూర్చి ఊహించుచు పగటి కలలు కనుటయందేమి హాని కలదు? (సమాధానము:) అట్లాలోచించుట అశేషములైన యనర్థములకు మూలమని కృష్ణభగవానుడు చెప్పెను.

ధ్యాయతో విషయాన్పుంసః సంఙ్గస్తే ఘాప జాయతే ।

సఙ్గాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోభి జాయతే ॥60॥

60. కామ్యవిషయములను గూర్చి ఆలోచించు మానవునకు వాని యందు ఆసక్తి కలుగును. ఆసక్తి వలన అవి కావలెననే కాంక్ష ఉదయించును. ఈ కాంక్ష తీరుటకు ఆటంకము కలిగినచో క్రోధముప్పత్తిల్లును. (భగవద్గీత 2.62)

క్రోధాద్భవతి సంమోహః సంమోహాత్స్మృతి విభ్రమః ।

స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ ప్రణశ్యతి ॥60క॥

60. క్రోధము వలన మనస్సునందు మూఢత కలుగును. దాని వలన గురుశాస్త్రోపదేశములు మరచిపోవును. అవి జ్ఞాపకమునకు రావు. దీని వలన యుక్తాయుక్త వివేకము నశించును. తత్ఫలితంగా సర్వనాశము కలుగును. (ఈ శ్లోకము చాల మూలప్రతులందు అలభ్యము.)

శక్యం జేతుం మనోరాజ్యం నిర్వికల్ప సమాధితః ।

సుసంపాదః క్రమాత్సోఽపి సవికల్ప సమాధినా ॥61॥

61. మనోరాజ్యము నిర్వికల్ప సమాధిచే జయింపవచ్చును. నిర్వికల్ప సమాధి కూడా మొదట ఈశ్వరధ్యాన లక్షణమగు సవికల్ప సమాధి అభ్యాసముచే క్రమముగ సాధింపవచ్చును.

బుద్ధతత్త్వేన ధీదోషశూన్యేనైకాంతవాసినా ।

దీర్ఘం ప్రణవ ముచ్ఛార్య మనోరాజ్యం విజీయతే ॥62॥

62. బ్రహ్మోత్తైక్య లక్షణమగు తత్త్వమును అవగతము చేసికొనిన పురుషుడు కామాది బుద్ధి దోషములను పరిత్యజించి ఏకాంతమున నివసించుచు దీర్ఘకాలము ప్రణవ (ఓంకార) జపమును అభ్యసించినచో మనోరాజ్యము జయింపగలడు. అష్టాంగయోగసాధన లేని వారికి మార్గము చెప్పబడినది.

జితే తస్మిన్ వృత్తిశూన్యం మనస్తిష్ఠతి మూకవత్ ।

ఏతత్పదం వసిష్ఠేన రామాయ బహుధేరితమ్ ॥63॥

63. మనోరాజ్యమును జయించినచో ఏ ఊహలు లేకపోవుటచే మనస్సు ఎట్టి వృత్తులకును లోనుగాక మూగవానివలె నిశ్శబ్దముగ ఉండును. ఈ పద్ధతి అనేక విధములుగ వసిష్ఠమహర్షి శ్రీరామచంద్రునకు చెప్పెను.

దృశ్యం నాస్తీతి బోధేన మనసో దృశ్యమార్జనమ్ ।

సంపన్నం చేత్తదుత్పన్నా పరా నిర్వాణ నిర్వృతిః ॥64॥

64. 'నేనా నాసక్తి కించ' బృహదారణ్యక ఉప. 4.4.19; కఠ ఉప.4.11 మొదలగు శ్రుతివాక్యములు బోధించునట్లు అద్వితీయ బ్రహ్మము తప్ప దృశ్య జగత్తు మిథ్యయను బోధచే మనస్సునందలి ద్వైతమును తొలగింప గలిగినచో నిరతిశయ మోక్షసుఖము సిద్ధించును. యోగవాసిష్ఠము వైరాగ్యప్రకరణము 3.6.

విచారితమలం శాస్త్రం చిరముద్గ్రాహితం మిథః ।

సంత్యక్తవాసనా నౌనాదృతే నాస్తుత్తమం పదమ్ ॥65॥

65. దీర్ఘకాలము శాస్త్రమును నిష్ఠతో ఏకాగ్రతో అధ్యయనము చేయుట అందలి సత్యమును గూర్చి గురువులతోను ఇతర విద్వాంసులతోను చర్చించుట వలన వాసనాలేశములు కూడా లేని మనస్సు ప్రశాంతమై మానముగ ఉండుట కంటే ఉత్తమమైన స్థితి లేదని తెలియును. (యో.వా. స్థితి ప్రకరణము 57.28)

విక్షిప్యతే కదాచిద్ధిః కర్మణా భోగదాయినా ।

పునః సమాహితా సా స్వాత్మదైవాభ్యాస పాటవాత్ ॥66॥

66. ప్రారబ్ధ కర్మము వలన సుఖదుఃఖములు కలుగుచు ఎప్పుడైన బుద్ధి విక్షేపము చెందినను అభ్యాసపాటవముచే దార్ఢ్యముచే మరల యథా పూర్వముగ సమాహితమగును.

విక్షేపో యస్య నాస్తి అస్య బ్రహ్మవిత్త్వం న మన్యతే ।

బ్రహ్మైవాయమితి ప్రాహుర్మునయః పారదర్శిణః ॥67॥

67. అట్టి విక్షేపములు లేని మానవుడు కేవలము బ్రహ్మవిదుడే కాదు సాక్షాత్తు బ్రహ్మమే అని వేదశాస్త్ర పారంగతులగు మునులు చెప్పదురు.

దర్శనాదర్శనే హిత్యా స్వయం కేవలరూపతః ।

యస్తిష్ఠతి స తు బ్రహ్మాన్ బ్రహ్మ న బ్రహ్మవిత్స్వయమ్ ॥68॥

68. బ్రహ్మము తనకు సాక్షాత్కరించెనా లేదా అనే ఆలోచనలు లేక సచ్చిదానందముతో ఏకత్వమును సదా అనుభవించుచు ఉండే పురుషుడు కేవలము బ్రహ్మవిదుడు కాడు. సాక్షాత్తు బ్రహ్మమే. ముక్తికోపనిషత్తు 2.64. వసిష్ఠుడు కూడా రామున కిట్లుపదేశించెను.

జీవన్ముక్తేః పరా కాష్ఠా జీవద్వైత వివర్జనాత్ ।

లభ్యతే_సావతో_త్రేదమీశద్వైతాద్వివేచితమ్ ॥69॥

69. ఈశ్వరసృష్టిపై ఆరోపింపబడిన జీవసృష్టిని పరిత్యజించుటచే జీవన్ముక్తి పరాకాష్ఠ సిద్ధించును. అందుచే ఈ ప్రకరణమున ఈశ్వర సృష్టి నుండి జీవసృష్టి వివేచింపబడినది.

చతుర్థ ప్రకరణము: సమాప్తము